

ACTA MUSEALIA

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně
a Muzea regionu Valašsko, Vsetín

XX

2022/1-2

OBSAH:

Studie

Soubor raně středověkých předmětů z Hostýnských vrchů Fojtík Adam, Popelka Miroslav, Slaná Andrea	6
Hraběcí rod Bukůvků z Bukůvky ve Valašském Meziříčí na přelomu 19. a 20. století Pavel Lasztovicza	22
Nebeklíče a Štěpné zahrady z fondů Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně Veronika Balajková	48
Porodní báby z Podradhoště: vliv působení zkoušených porodních bab na mateřskou a kojeneckou úmrtnost na území bývalého rožnovského soudního okresu od konce 18. století do 30. let 20. století na příkladu Horní Bečvy Sabina Máchová	72
Berní úřad ve Valašských Kloboukách v letech 1850–1914 Petr Odehnal	98
Kamenosochařský závod Františka Zbořila ve Starém Městě u Uherského Hradiště Aleš Nařák	138

Musealia

Masky, kostýmy, maškary. Maskované občůzky a průvody v tradici jihovýchodní Moravy na fotografiích, uměleckých dílech i hmotných dokladech. Výstava v Muzeu luhačovického Zálesí 7. 10. 2021 – 18. 9. 2022 Blanka Petráková	166
Orlickoústecký malovaný betlém rodiny Kadlečkovy Alena Prudká	170
Orientační závody pro zdravotně postižené Dušan Hráý	178

Personalia a miscelanea

Gratulace PhDr. Věře Kovářů, první etnografce zlínského muzea Alena Prudká	188
Soupis desátků ve farnosti vizovické z roku 1658 Milan Krajča	194
Soubor dvou roubených objektů čp. 18 a čp. 19 v prostoru tvrzíště ve Slavkově pod Hostýnem. Snahy o záchranu. Zdeněk Krajcar	200

Recenze

KOŠTUŘÍKOVÁ, Jana. Příběh vizovického pečiva. Vydání první. Vizovice: město Vizovice ve spolupráci s Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně, příspěvkovou organizací, 2022. 179 stran. Milada Fohlerová	212
--	-----

Porodní báby z Podradhoště: vliv působení zkoušených porodních bab na mateřskou a kojeneckou úmrtnost na území bývalého rožnovského soudního okresu od konce 18. století do 30. let 20. století na příkladu Horní Bečvy¹

The midwives from under Radhošť: the influence of the qualified midwives on maternal and infant mortality in the territory of the former Rožnov court district from the end of the 18th century to the 1930s on the example of Horní Bečva

Sabina Máchová

Abstract:

From the second half of the 18th century there is an evident and visible effort by the state to medicalise midwifery through education of new midwives. It was not quite clear how these efforts were reflected in improved midwifery in the peripheral parts of the Czech lands. Maternal mortality in a given region can be used as a gauge. This study attempts, with a help of analyses of maternal mortality, to follow the success of medicalisation of midwifery in the region of former Rožnov jurisdiction district, which had been considered one of the most backward of the ethnographic regions of Wallachia.

Keywords:

Wallachia, midwives, maternal mortality, childbirth, Rožnov, folk natural healing

Úvod

Institucionálním dějinám porodnictví se již věnoval kolektiv autorů v rozsáhlé monografii *Ženy s kufříkem a nadějí* (LENDEROVÁ a kol. 2019), nicméně většina studií se již nepokouší objasnit, jaký měly státní regulace a nařízení v porodnické praxi vliv na zdravotní stav matek a jejich dětí. Dle výzkumu matrik se dá předpokládat, že jsou v této oblasti velké regionální rozdíly. Je potřeba zohlednit, zda analýzu provádíme v městském nebo vesnickém prostředí. V tomto případě je rozdíl mezi obcemi horskými, podhorskými, průmyslovými a těmi, které se nacházely v blízkosti měst a byla jim tak zpřístupněna lékařská péče. Jak bude níže zřetelné, medikalizace porodnictví byla na Valašsku velmi zdoluhavým procesem, kterému po celou dobu bránila nízká míra gramotnosti, ale také velké vzdálenosti mezi jednotlivými usedlostmi. Zejména v pozdější době hrála roli vzdálenost od obvodního lékaře, na kterého se mohlo obyvatelstvo obracet. Nejčastěji k tomu docházelo v pokročilých fázích nemocí, kde již nebylo možné dotyčným pomoci bylinami či zaříkáním.

Autorka této práce se zaměřovala rovněž na porovnání mateřské úmrtnosti ve venkovském a městském prostředí Valašska ve studii Medikalizace porodnictví na Valašsku v 19. a na počátku 20. století (MÁCHOVÁ 2021, 122–145). Práce nebyla zaměřena na jednu konkrétní oblast Valašska, ale do jisté míry mapovala velmi různorodý etnografický region z hlediska úspěšnosti medikalizace porodnictví. Tato úspěšnost byla měřena na základě mateřské úmrtnosti v jednotlivých obcích. V případě medikalizace porodnictví na Valašsku nelze jednoznačně tvrdit, kdy zde začaly zásahy státu ve formě zdravotních nařízení přinášet zlepšení jak v případě mateřské, tak i novorozenecké a kojenecké úmrtnosti. Jak bude níže patrné, úmrtí žen i dětí se nedařilo bránit až do druhé světové války. Na základě této skutečnosti je těžké rozdělovat období na Valašsku dle důležitých milníků jak v lékařských objevech (například původce horečky omladnic, dezinfekce), tak v nařízeních pro jednotlivé části českých zemí. V této práci jsou tedy rozlišena tři období: konec 18. století, kdy je již možné v matrikách vysledovat příčiny úmrtí, dlouhé 19. století (v textu je rozděleno ještě dle důležitých událostí v jednotlivých obcích) a období do 30. let 20. století. Zvláštní kapitola je pak věnována lékařům.

Důraz je kladen na obce bývalého rožnovského soudního okresu, který byl na přelomu 19. století rozdělen na tři zdravotní obvody: rožnovský (Rožnov, Tylovice, Házovice, Dolní Bečva, Zubří, Vidče, Valašská Bystřice), hutiský (Hutisko, Vigantice,

Solanec, Prostřední a Horní Bečva) a karlovický obvod (Malé a Velké Karlovice). V tomto ohledu byla postupná medikalizace porodnictví v rožnovském okrese úspěšná, jelikož roku 1907 zde sídlilo již pět lékařů. Postupně se v rožnovském soudním okrese rozmáhalo i soukenictví centralizované (Tylovice) do továren. Zde trávily ženy a mladé dívky jako dělnice velkou část svého života u pletacích strojů, což mohlo mít negativní vliv na ženské zdraví (KRAMOLIŠ 1907, 17, 60). Stejně jako ve sklářských továrnách (Velké Karlovice). Vzhledem k těžké práci, kterou vykonávaly na venkovských pasekách ženy i muži bez rozdílu, setkáváme se také s mnoha úrazy, které mohly vést k předčasným porodům mrtvých dětí.

Největší prostor bude věnován obci Horní Bečva, odkud se dochovaly porodní deníky porodní báby Marie Ondruchové a máme tak k dispozici alespoň částečný obraz o zdravotním stavu žen v horských oblastech Valašska. Pro doplnění budou použity zjištěné výsledky analýz mateřské a kojenecké úmrtnosti ostatních obcí bývalého rožnovského okresu. Velmi vzácným dokladem je také etnograficko-románová práce spisovatelky Jarmily Glazarové *Chudá přadlena*, která v rámci práce na knihách pobývala před druhou světovou válkou na Horní Bečvě a v dalších okolních obcích. Poskytlá nám tak vzácný pohled do každodennosti venkovských vrstev na Valašsku a do jisté míry zmapovala práci porodní báby Ondryášky neboli Anny Ondryášové z Prostřední Bečvy. Oblasti Rožnovska a s ním spojeného lidového léčitelství se věnoval etnograf Ludvík Baran ve dvoudílné studii Příspěvky k lidovému léčení na Valašsku (Český lid 34, 1947, č. 1, 13–15; Český lid 34, 1947, č. 2, 32–35). Osudům porodní báby Anny Štěpánkové z nedaleké obce Zašová byla věnována jedna kapitola v publikaci *Porodila šťastně děvče: Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století* (HANULÍK 2018, 106–120).

Otázka zdraví a hygieny na Rožnovsku s přihlédnutím k lidovému léčitelství

Samotná poloha obcí v bývalém rožnovském okrese tvoří předpoklad pro špatné sociální poměry, nízkou sociální mobilitu a špatný zdravotní stav obyvatelstva. Musíme vycházet ze skutečnosti, že velká část obyvatelstva v těchto horských oblastech byla negramotná, což se také odráželo v míře pověřivosti a následně v ochotě vložit život do rukou člověka, jenž představoval medikalizační snahy státu, v tomto případě porodní báby či obvodního lékaře. Konkrétně na Horní Bečvě bylo v roce 1890 celých 40 % obyvatel negramotných (KRAMOLIŠ 1907, 151).

K šíření infekčních chorob, ale také úmrtnosti matek a dětí, přispívalo několik problémů týkajících se valašského venkova (převážně horských částí). Za prvé se jedná o problém bydlení, totiž ještě kolem roku 1920 vypadala horská stavení totožně jako v 19. století. „Jediná obytná místnost pro celou rodinu, tmavá kuchyňka, síňka o několika čtverečních metrech a chlév pod jednou střechou. Strop nízký. Podlaha upěchovaná. Před vchodem hnojiště s močůvkou a vedle primitivní záchod. (...) Vzduch mívá v těch místnostech odeur nepopsatelný. (...) Někde v koutě slepice neb husy, ba i to boží prasátko“ (NOVOTNÝ 1922, 16). Otázka celkové nedostatečné hygieny zde byla společensky přijatelnou a ospravedlňovanou pověrami a zákazy. Jednalo se o často nevzdělané venkovské obyvatelstvo, u kterého „vystupují do popředí markantně úžasné rozepře mezi vírou v jednoho Boha a vírou v soustavu jiných božstev.“ (BARAN 1947a, 13) Dalším problémem je výživa obyvatelstva, která nebyla

dostatečná, a společně s vysokou spotřebou lihovin patřilo Valašsko k zaostalejším regionům.² Lidé v některých valašských koutech nebyli až do 20. století zásobováni čistou vodou (VOMELA 1930, 28). Tyto aspekty souvisí s rychlým šířením infekčních chorob a enormní novorozeneckou a kojeneckou úmrtností. Etnograf Ludvík Baran o valašských lidech poznamenal: „*Průběhem nemoci neuslyšíme nářek nebo zoufalství. Lid se vyrovnává s nemocí stejně dobře jako se smrtí a chápe všechny takové neutěšené stavy jako součást svého tvrdého života.*“ (BARAN 1947b, 33) To neznamená, že by se lidé nesnažili zdravotním komplikacím bránit. Na Horní Bečvě a v okolí využívali magickou moc některých předmětů či bylin, aby si zajistili ochranu před nemocemi, kouzly a čáry. Na Bečvách a v Hrozenkově obyvatelé věšeli před vchod svazek léčivých bylin a kolem oken a dveří se chalupa natírala vápnem se svěcenou vodou. Tento proces měl působit proti smrti a nemocem (BARAN 1947a, 14). Etnograf Čeněk Kramoliš ve *Vlastivědě moravské* poznamenal, že snad nikde jinde se nedochovalo tolik pohanských pověr a zvyklostí jako právě na Rožnovsku a Vsacku. Nejen, že zde panovala víra v nadpřirozené bytosti (štrygy, divoženky, húkalky, vodníky tzv. slíbilky, atd.), ale lidé také vkládali své zdraví do rukou tzv. bohyní a božců, kteří se měli nacházet v Karlovicích nebo ve Vidči.³ Ti léčili vředy a tzv. nátky (KRAMOLIŠ 1907, 24). Ludvík Baran při svých výzkumech zjistil, že v každé valašské rodině někdo znal techniky magického či empirického léčení. Většinou to byly ženy a starší osoby (BARAN 1947b, 32).

Jak už bylo popsáno výše, hygienické poměry na Rožnovsku zůstávaly za první republiky téměř nezměněny od situace v 19. století. Například městský lékař v Rožnově pod Radhoštěm Břetislav Novotný se pozastavoval nad stavem ložního prádla, které, jak usuzuje, používaly celé generace a upozorňoval na fakt, že: „*táta s destruktivní tuberkulózou se mazlí s třemi dětmi, jež jsou u něho v posteli.*“ (NOVOTNÝ 1922, 16)⁴ Nejvýmluvnější bude pravděpodobně údaj o úmrtnosti kojenců do jednoho roku v Rožnově pod Radhoštěm. V letech 1800–1900 se zde narodilo celkem 11 937 dětí a do jednoho roku zemřelo 3 338, což dělá celých 28 % (ZAO, fond Rožnov pod Radhoštěm římskokatolický farní úřad, inv. č. 2305, 2306, 2307, 2311, 2309, 2313).⁵ Paradoxně mohla být kojenecká úmrtnost nižší ve venkovském prostředí, kde se infekční choroby šířily pomaleji. Například v obci Vidče se ve stejném období narodilo 4624 dětí a do jednoho roku zemřelo 1 180, což tvoří 25,5 % (ZAO, fond Vidče ř. f. ú. inv. č. 2340, 2341, 2345, 2343, 10142). Podobný výsledek vychází i v jiných obcích bývalého rožnovského okresu. Vzhledem k tomu, že tuberkulóza a jiná plicní onemocnění patřila k těm nejčastějším příčinám úmrtí, šířilo se kolem nich množství pověr. Na Horní Bečvě lidé věřili, že tuberkulózu u dítěte poznají „*postaví-li se svlečené dítě zády k otevřenému oknu. Jdou-li chloupky na zádech nazpátek, to je opačným směrem růstu, je jisté onemocnění.*“ (BARAN 1947b, 32) Není divu, že právě proti tuberkulóze v lidovém léčitelství vznikalo velké množství léčebných metod. Lidé samozřejmě neznali příčiny nemocí, proto si je snažili vyložit pro ně nejpochoptitelnějším vysvětlením. Vnitřní nemoci (štípání v hlavě, loupání v kříži) byly následkem hříchu nebo příčiněním nadpřirozených bytostí. Další zdravotní obtíže jako například slabost, nevolnost nebo bolest hlavy mohly vzniknout uřknutím, zařikáním a úlekem (BARAN 1947b, 33–34). Proti přesvědčení venkovského lidu se lékaři dlouho nedařilo bojovat. Ti vkládali naději do nové generace, i když velmi skepticky, protože „*dítě jakmile vyjde ze*

školy, hned se chápe starých nedoložených tradic a upadá znovu do zanedbanosti svých otcův." (NOVOTNÝ 1922, 17) Lékař Břetislav Novotný shledával jako problém i nedostatečné zapojení jednotlivých farářů do osvětové činnosti (NOVOTNÝ 1922, 17).

Mateřská a kojenecká úmrtnost na konci 18. století v oblasti pozdějšího rožnovského okresu

V 18. století byl pozdější rožnovský okres součástí rožnovského panství, pouze Malé Karlovice patřily pod panství Vsacké (KRAMOLIŠ 1907, 14). Výše byly zmíněny některé aspekty hygieny a lidové léčby v horských oblastech Valašska. Medikalizace porodnictví probíhala naprosto odlišným způsobem v Čechách a na Moravě. To, co mohlo platit pro Čechy, není možné aplikovat na marginální oblasti Moravy. Navíc po celý novověk byl velký rozdíl mezi městskou a venkovskou porodní bábou. Městská porodní bába většinou pracovala pod dozorem městského lékaře, zatímco venkovská vycházela ze zkušeností předávaných mezi ženami. Později mohl kromě krajského fyzika porodní báby zkoušet také duchovní (LENDEROVÁ 2019, 31). Osvícenský stát v čele s Marií Terezií se tedy snažil dostat babickou profesi pod regulační kontrolu státu již od roku 1745. Roku 1778 bylo umožněno porodním bábám na Moravě získat babické vzdělání díky kurzům při chirurgicko-medicínské škole v Olomouci a v Brně. Vyučování bylo vedeno až do roku 1807 pouze v německém jazyce, a tak se musely česky mluvící ženy vzdělávat přímo u lékařů. Nicméně jak píše Milena Lenderová, nelze předpokládat, že by legislativní úpravy porodnické praxe v 18. století vedly ke změnám či lepší vzdělanosti venkovských porodních bab (LENDEROVÁ 2019, 28 a 31; NAVRÁTILOVÁ 1933, 81).

Sledování vývoje medikalizace porodnictví na konci 18. století je obtížné. Abychom mohli zhodnotit faktické dopady osvícenských zásahů do oblasti porodnické péče, je nutné mít informace o mateřské úmrtnosti. Do roku 1785, se ve většině matrik neobjevuje údaj o příčině úmrtí daného člověka. Je tedy značně problematické vypočítat procento zemřelých žen v souvislosti s porodem. Stejně je tomu i v oblasti Horní, Dolní, Prostřední Bečvy a ostatních obcí sledovaného území. Od roku 1785 je tedy možné vysledovat příčiny úmrtí obyvatel obcí. Je nutné si uvědomit, že veškeré matrikové zápisy měl na starosti farář, který ve většině případů vycházel z informací příbuzných zemřelého. I u žen, které zemřely ihned po porodu nebo v šestinedělí, nemusel farář vždy zapsat komplikace spojené s porodem, ale uváděl například jen *brand*, *schwäche* či *fraiss*. Pokud je tato příčina úmrtí zapsána u ženy v produktivním věku, je velmi pravděpodobné, že zemřela po porodu. Pokud se dítě nenarodilo mrtvé, je pak možné domněnku potvrdit zápisem v matrice narozených. Toto však neplatí jen pro konec 18. století, nýbrž pro celé sledované období. Nicméně smrt, která nastala po porodu, byla tak jednoznačná, že většina farářů většinou uvedla, zda se jednalo o úmrtí u porodu či v šestinedělí.

Ve sledovaném prostředí lze určit působení porodních bab od roku 1791, kdy farář uvádí vždy minimálně jednu obecní porodní bábu. Objevovaly se i sporadické případy, kdy byla u porodu uváděna příbuzná či sousedka, která z nouze pokřtila umírající dítě.

V období od roku 1784 do roku 1799 byla úmrtnost rodiček relativně vysoká. Na Dolní Bečvě dosahovala 1,3 % ze všech porodů, na Horní Bečvě 0,9 % a v Prostřední Bečvě 1 %. Celkově na Bečvách zemřelo ve sledovaném období (1785–1799) 20

rodiček (ZAO, Hutisko, ř. f. ú., inv. č. 2253, 2255; ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2236, 2242; ZAO, Rožnov pod Radhoštěm ř. f. ú., inv. č. 2304; ZAO, Dolní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2231; ZAO, Velké Karlovice ř. f. ú., inv. č. 2246). V dalších obcích evidujeme maximálně 0,7 % zemřelých žen u porodu.⁶ V případě Vigantic a Solance nebyl zapsán ani jeden případ úmrtí ženy při porodu, což ale vzhledem k malému zalidnění není překvapivé. Vigantice čítaly roku 1790 jen 422 obyvatel (KRAMOLIŠ 1907, 209) a v Solanci roku 1834 žilo 870 obyvatel (KRAMOLIŠ 1907, 192) a na konci 18. století pravděpodobně ještě méně. Ve Viganticích však v tomto období zemřelo do jednoho roku 33 % dětí ze všech narozených (ZAO, Hutisko ř. f. ú., inv. č. 2270, 2320). Jedná se o nejvyšší kojeneckou úmrtnost ve sledované oblasti.

Porodní báby v obci Horní Bečva na konci 18. století pravděpodobně zkoušené nebyly a etablovaly se na základě svých zkušeností a dobré pověsti. Takto si získala postavení porodní báby Marie Hurinová (Hiurinová), která se v matrikách objevuje až do její smrti roku 1798 (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2242).⁷ V Dolní Bečvě působila Marie Porubová, v Prostřední Bečvě Marie Drozdová nebo ve Viganticích Anna Mikundová. Stejná praxe je viditelná ve většině obcí budoucího rožnovského okresu. Hlavní osobou, která dohlížela na medikalizaci porodnictví na konci 18. století v těchto zaostalých oblastech byl pravděpodobně duchovní dané farnosti. Tomu měla porodní bába povinnost hlásit všechny porody již od dob tridentského koncilu (LENDEROVÁ 2019, 140). Všechny zmíněné obce, tehdy ještě rožnovského panství, byly přiřazeny k Rožnovu a až ke konci 18. století byly vytvářeny jednotlivé samostatné farnosti, bylo tak obtížné kontrolovat porodní báby, zda hlásí všechny porody.

Mateřská úmrtnost na Horní Bečvě v porovnání s okolními městy a obcemi v dlouhém 19. století

Celé 19. století se neslo v duchu nařízení, která měla podpořit medikalizaci porodnictví a zkvalitnit péči o rodičku, což mohlo platit v městském prostředí, ovšem v oblastech jako bylo Valašsko či Slovácko měla nařízení jen minimální dopad.⁸ Ženy v minulosti ohrožoval souběh velmi rozšířené tuberkulózy a těhotenství či porodu. Tuberkulóza totiž, na rozdíl od jiných onemocnění, nezpůsobovala úmrtí ihned, ale celé 19. století zůstávala primární příčinou úmrtí.

Pokusila jsem se o komparaci výsledků analýz mateřské úmrtnosti na Horní Bečvě v období, kdy u porodu vypomáhaly nevzdělané ženy a kdy je již patrná aktivita Kateřiny Kramolišové. Paradoxem je, že v letech 1799–1818, kdy jsou v matrice narozených zapsány jako asistentky u porodů jen příbuzné či sousedky rodiček, byla v obci nejnížší mateřská úmrtnost za sto let, činila pouhých 0,1 % ze všech porodů.⁹ V tomto období zemřely na Horní Bečvě tři ženy. Dvě z nich podlehly těžkému porodu a jedna zemřela na slabost téměř dva měsíce po narození dítěte. Právě neexistence jedné pomocnice při porodech může být paradoxně důvodem nižší mateřské úmrtnosti. Na velké rozdíly mezi jednotlivými porodními bábami upozorňoval již zakladatel poděbradských lázní MUDr. Bohumil Bouček (Více BOUČEK 1923). Ten si v pražském prostředí všiml, že některé porodní báby měly za svou praxi minimum úmrtí matek při porodu, ale jiným umíraly častěji (nejvíce na horečku omladnic). Nejen, že záleželo na trpělivosti porodní báby, ale také na její hygieně. Některé pomocnice při porodech mohly být přímo zdrojem epidemického šíření horečky omladnic

(BOUČEK 1906, 3). Porodní bába mohla svým neopatrným vedením porodu způsobit rodičce i velká zranění, například ruptury dělohy.

Stejně jako v Praze můžeme i na Rožnovsku pozorovat rozdíly v mateřské úmrtnosti v závislosti na jednotlivých porodních babách a jejich zručnosti a pravděpodobně i dodržování osobní hygieny. Kateřina Kramolišová působila jako obecní porodní bába na Horní Bečvě až do roku 1828, ale objevují se i případy, kdy celým porodem rodičku provedla jen příbuzná.¹⁰ Takových případů bylo v tomto období výrazně méně než v předchozích letech. Za deset let, kdy byla k nejvíce porodům volána Kramolišová, nápadně narostl podíl mateřské úmrtnosti, která se od roku 1819–1828 zvýšila na 1 %.¹¹ Ze zápisů úmrtních matrik je v tomto období velice těžké usoudit na jaké komplikace matka zemřela, jelikož se ve většině případů musíme spokojit s prostým konstatováním *těžký porod*. Jediným vodítkem může být doba mezi porodem a úmrtím ženy. Pokud zemřela ve stejný den, kdy porodila, může být na vině buď vyčerpání z těžkého porodu, komplikace spojená s preeklampií nebo například krvácení. Pokud žena zemřela v delším časovém intervalu od porodu, můžeme předpokládat, že se jedná o zánětlivé onemocnění. Podobně jako Kateřina Kramolišová na Horní Bečvě si počínala v letech 1841–1852 v Rožnově pod Radhoštěm Veronika Barošová, která měla na svědomí celé 1% úmrtí rodiček, přičemž téměř všechny zemřely na horečku omladnic. Její kolegyně Jozefa Rambousková neměla od začátku svého působení ani jedno úmrtí rodičky. Veronika Barošová navíc působila ve vedlejších Tylovicích, kde zemřelo po jejím vedení porodu dalších pět žen na horečku omladnic. Nejedná se tedy o zanedbatelné číslo (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2237, 2238, 2242, 2243; ZAO, Rožnov pod Radhoštěm ř. f. ú., inv. č. 2305; 2306; 2310; 2318).

Jistou zvláštnost pozorujeme v obci Tylovice, jež je dnes součástí Rožnova pod Radhoštěm. Dne 7. 3. 1823 zde byl k těžkému porodu přivolán porodník Josef Kyselý, což bylo typické pro větší města, např. Olav. Rodička nakonec zemřela a jako příčina je uváděno krvácení po porodu (ZAO, Rožnov pod Radhoštěm ř. f. ú., inv. č. 2306, 2310, 2318).

Od roku 1829 až do roku 1835 byla obecní porodní babou na Horní Bečvě Marina Zverná. Až na pár výjimek asistovala u většiny porodů. Za jejího působení byla mateřská úmrtnost 0,5 % ze všech porodů. Mariana Zverná byla hlavní obecní porodní babou do roku 1855, kdy ji vystřídala Cecilie Kubalová. Od roku 1840 do roku 1855 se opět zvedla mateřská úmrtnost na 1 %. V případě úmrtí žen v tomto období máme vcelku jasný obraz příčin. V sedmi případech se jednalo o zánět dělohy (horečku omladnic). Ve dvou případech se jednalo o krvácení po porodu a ve třech případech šlo o těžký porod. Ve zbylých dvou případech matrikář uvádí jako příčinu rakovinu dělohy, kdy dítě bylo mrtvorozené a žena zemřela po pár dnech od porodu (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., 2237, 2238, 2242, 2243). Při rakovině dělohy se mohl vyskytovat hnisavý zánět, který byl nebezpečím hlavně v porodnických institucích, kde lékaři ošetřovali takovouto ženu a následně asistovali u porodů dalších zdravých rodiček. Rakovina dělohy byla v 19. i ve 20. století velmi častá příčina úmrtí žen (Časopis porodních babiček: odborný list porodních babiček pro Moravu, Čechy a Slezsko 1907, 31).¹² Za prvé neexistovala instituce pravidelných gynekologických prohlídek jako v dnešní době a za druhé rakovinu ženského pohlavního ústrojí způsobovaly i některé viry přenosné pohlavním stykem, který probíhal bez ochrany. Jeden

z příkladů, kdy mohla porodní bába přenést původce horečky omladnic na rodičky se stal roku 1840, kdy porodní bába Marianě Zverné zemřela při porodu žena s rakovinou dělohy. V krátkém intervalu následně onemocněly a zemřely dvě rodičky, které ošetřovala tatáž porodní bába (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2237, 2242). Mohlo se tedy stát, že nákazu porodní bába přenesla na ženy. Jedná se ovšem o dobu ještě před teorií Ignáce Semmelweise, který ve své porodnici k zamezení šíření horečky omladnic zavedl mytí rukou chlorovým vápnem (více NULAND 2005). Vzhledem k neznalosti dezinfekce jsou na Horní Bečvě i v okolních obcích případy horečky omladnic překvapivě sporadické, což si ještě ve 20. letech 20. století uvědomoval i městský lékař v Rožnově pod Radhoštěm, když poznamenal: „Pod rodičku už dokonce se dávají věci, jichž už by se nedalo vůbec upotřebiti k jinému i nejmizernějšímu úkolu. Divíme se s kol. dr. V, který je tu obvodním lékařem už 25 let, že horečka omladnic je tu ohromnou vzácností. I soudíme, že vulgární hnílobné zárodky nepřipustí vzrůst ušlechtilých kokkův haemolytických.“ (NOVOTNÝ 1922, 16) Na této skutečnosti měla pravděpodobně podíl hustota zalidnění dané oblasti. Ač kultura bydlení nebyla v horských oblastech uspokojivá, objevuje se zde horečka omladnic v menší míře než ve městech nebo v průmyslových oblastech. Tento fenomén je jasně viditelný na nedalekých Velkých Karlovicích, které si dodnes sice zachovaly status vsi, nicméně počtem porodů překonávaly město Rožnov pod Radhoštěm. Od druhé poloviny 19. století se zvýšil počet obyvatel díky industrializaci města a okolí židovským sklářským průmyslníkem Salomonem Reichem.¹³ Prokazatelně vedla rychlá industrializace ve Velkých Karlovicích také ke zvýšení mateřské úmrtnosti. Zatímco v první polovině 19. století se mateřská úmrtnost pohybovala jen kolem 0,3 % ze všech porodů, ve druhé polovině 19. století se nejen zvýšil počet obyvatel, ale také procento mateřské úmrtnosti na 0,7 % ze všech porodů. Jistý podíl může mít na vysoké mateřské úmrtnosti i porodní bába Anna Mikulcová, která v Karlovicích působila od 50. let 19. století (ZAO, Velké Karlovice ř. f. ú., 2476, 2477, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 8798). O Velkých Karlovicích se na konci 19. století psalo jako o nejzámožnější obci v tehdejší okrese Rožnov (MATOUŠ 1887, 45). Stejně je to v případě nedalekého Nového Hrozenkova¹⁴, kde stejný průmyslník otevřel sklárnu roku 1862. Zatímco mezi lety 1800–1861 zde tvořila mateřská úmrtnost jen 0,4 % ze všech porodů. V letech 1862–1900 se mateřská úmrtnost zvýšila dokonce na 0,8 % a nápadně přibýlo také případů horečky omladnic (ZAO, Nový Hrozenkov ř. f. ú., inv. č. 2446, 2447, 2449, 2450, 2453, 2454, 2456, 2457, 2458, 2461, 2462).

V obci Zubří se také ve druhé polovině 19. století, i když v menší míře, následkem zvýšení počtu obyvatel zvýšila mateřská úmrtnost z 0,5 % na 0,6 % a také se zvýšil podíl případů horečky omladnic (ZAO, Zubří ř. f. ú., inv. č. 2356, 2357, 2358, 2359, 2361, 2363, 2365, 13242, 13145). Nadále zde ale převažovalo zemědělství jako způsob obživy.¹⁵ V Zubří zůstávala vysoká i kojenecká úmrtnost do jednoho roku, kdy za 100 let zemřelo z celkového počtu narozených 30 % kojenců, což je jedno z nejvyšších čísel v rožnovském okrese.

Co se týče horečky omladnic, mohla se vyskytovat jako epidemie nebo jako jednotlivý případ. Velké epidemické šíření je typické spíše pro nemocniční prostředí, ale i na příkladu Horní Bečvy lze vyzorovat některé roky, kdy zemřelo více žen a dalo by se tedy předpokládat, že se objevila malá lokální epidemie této nemoci,

kteřá pro ženu v mnohých případech znamenala velmi bolestivou smrt. Ne každá rodička na toto onemocnění zemřela, nicméně z období 18. a 19. století nemáme možnost, mimo nemocnice, vyzorovat kolik žen na horečku omladnic onemocnělo. Zůstáváme odkázáni na sledování těch případů, které končily tragicky. Podle Irvine Loudona měly horší prognózu ženy, které onemocněly v kratším intervalu od porodu, tyto ženy v 80 % případů zemřely. To byly většinou případy epidemického šíření. Naopak ty, u kterých se symptomy projevily v delším intervalu, zemřely ve 35 % případů. Autor také popisuje, že v 18. a 19. století se objevilo na 1000 porodů 6–9 případů a 2–3 zemřelé ženy (LOUDON 2006, 6).¹⁶

Paradoxně období v letech 1869–1871, kdy se porody na Horní Bečvě odehrávaly výhradně bez obecní porodní báby, vykazovalo nižší mateřskou úmrtnost než období, kdy již u porodů vypomáhaly diplomované pomocnice.¹⁷ Tato skutečnost jen potvrzuje fakt, že ne vždy přinášela medikalizace porodnictví pozitiva. Ne každá žena, která absolvovala porodnický kurz, dodržovala všechna platná nařízení a doporučení, což vedlo k vyšší úmrtnosti žen. Jak je lze vidět výše na příkladu Velkých Karlovic, mohlo se jednat o souběh více faktorů. V dělnickém prostředí, kde se v krátkém časovém intervalu zvýšil počet obyvatel, bylo obtížnější dodržovat hygienická nařízení, zatímco v horských obcích, kde se na malém prostoru netěsnilo tak velké množství lidí, mohl být výskyt bakterií zaviňující horečku omladnic ojedinělý. Obecně se dá říci, že na Valašsku si nová porodní bába jen těžko získávala důvěru žen. I v případě Horní Bečvy platí, že se po více než sto let střídala období, kdy porody probíhaly výhradně bez pomoci zkušené báby a odehrávaly se v úzké komunitě žen a následují období, kdy si jedna osoba získala důvěru většiny ženských obyvatelek. Můžeme nalézt případy, kdy si vybudovala dobrou pověst žena bez babického vzdělání tzv. fušerka. Například v roce 1880 se na Horní Bečvu přistěhovala vdova Melanie Černá se svou dcerou Laurou, která si postupně začala budovat pověst porodní báby. Vše ale napovídá fakt, že Melanie Černá (později vdaná Kubáňová) nedisponovala žádným babickým vzděláním. Domněnku potvrzuje i záznam ve sčítacích operátech, kde je jako zdroj její hlavní obživy uvedeno polní hospodářství (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2239; ZAO, Frenštát pod Radhoštěm, ř. f. ú., inv. č. 1399).¹⁸ Většina zkušených porodních bab měla ve sčítacích operátech uvedenou svou profesi.

Roku 1890 nastoupila na místo obecní porodní báby Marie Ondruchová roz. Kantorová (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2237), pravděpodobně proto, že jiná žena v obci nedisponovala babickým vzděláním. Marie Ondruchová roz. Kantorová se narodila 25. 5. 1861 na Horní Bečvě do rodiny půl pasekáře Františka Kantora a jeho manželky Apolonie rozené Plocznarové. Marie Ondruchová, dle matriky, zemřela 15. 1. 1944. (obr. 3 a 4) Ve svých začátcích nebyla příliš úspěšná. Ihned po jejím nástupu od roku 1890 do roku 1900 zemřelo v její péči sedm žen při porodu, což je 0,9 %. Všechny pravděpodobně podlehly horečce omladnic, vzhledem k tomu, že od doby porodu do úmrtí ženy uběhlo v průměru 11 dní. Jen jedna žena zemřela z důvodu silného krvácení po porodu. Naopak Melanii Kubáňové zemřelo ve stejném období 0,5 % rodiček. Dokud nepůsobila Marie Ondruchová jako porodní bába, volala si Kubáňovou i k vlastním porodům roku 1884 a 1888. Ovšem v letech 1890, 1892¹⁹ a 1895, kdy začala sama pracovat jako porodní bába již ke konkurentce pravděpodobně necítila důvěru, protože si k porodu svých vlastních dětí raději

nezavolala ani ji ani jinou přespólní porodní bábu. Mohl to být důsledek studia na babické škole, kde bylo studentkám vštěpováno, že fušerství by v žádném případě nemělo být podporováno. Marie Ondruchová si nakonec Melánii Kubáňovou k porodu pozvala dne 16. 12. 1899 (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2245). Není zcela jasné proč si nakonec kolegyni k porodům pozvala. Je však možné, že si Kubáňová doplnila babické vzdělání.

Zlepšení zdravotnických poměrů mělo nastat po roce 1884, kdy byl schválen zdravotní zákon pro Moravu. Ten mimo jiné stanovoval, respektive konkretizoval povinnosti porodních bab. Bylo povinností bránit infekci rodičky horečkou omladnic. Nejčastějším původcem tohoto onemocnění byly nedostatečně umyté ruce porodní báby, která neopatrným vnitřním vyšetřováním mohla rodičku infikovat. Zákon také stanovoval povinnost pro porodní báby (pro ty, které umí psát) vést si deníky,

Obr. 1: Porodní bába Marie Ondruchová u hrobu manžela Josefa Ondrucha (neznámý rok).
Zdroj: Valašské muzeum v přírodě, pozůstalost Marie Ondruchové.

Obr. 2: Marie Ondruchová v kroji (neznámý rok). Zdroj: Valašské muzeum v přírodě, pozůstalost Marie Ondruchové.

do kterých může nahlížet obvodní lékař (KUSÝ 1884, 79). Nadále si však musely při porodech porodní báby vystačit s dostupnými bylinami a jinými postupy lidového léčitelství. Asi nejucelenější popis vedení porodu vesnické porodní báby na Valašsku se nám dochoval díky Františku Tábořskému a jeho publikaci *Rusava*, kde dal místo vzpomínkám báby Františky Češkové, která v oboru pracovala od roku 1875 (MÁCHOVÁ 2021, 128). Pravděpodobně bylo standardem, že porodní bába uvařila před každým porodem směs bylin, které byly typické pro danou oblast a které si mohla většina obyvatel také pěstovat na zahradě u domu.²⁰ Jedná se také o doklad, že v lidovém léčitelství byla používána ženská napářka buď k urychlení a usnadnění porodu nebo také při krvácení. Pokud porod nepostupoval, mohla bába podat rodičce skořicové kapky, nadrcený námel či černobýl roztlučený v kořalce (TÁBOŘSKÝ 1928, 71; BARAN 1947a, 32). Pravděpodobně nejrozšířenější bylina, která měla ženám usnadňovat porod a odchod placenty, byl na Valašsku tzv. úložník, tedy vrbina penízková. Ovšem aby byla použita bylina úspěšná, musela se sbírat v určený čas. Na Bečvách se tak dělo před svatým Janem (BARAN 1947a, 33). Léčebná moc mohla být zesílená, pokud se byliny nechaly posvětit 15. srpna na svátek tzv. zelinové Panny Marie (GLAZAROVÁ 1964, 163). Podle Josefa Čižmáře bylo velmi časté, že porodní báby ulevovaly rodičce od bolesti hnětením křížové kosti (ČIŽMÁŘ 1964, 179), což je společně s napářkou zavedený postup i v dnešním porodnictví. Pravděpodobně jedna zvyklost zakládající se na pověřivosti, byla podle Čižmáře pravidlem. Když rodičce otekla plodová voda, porodní bába ji pomohla z oděvu, sundala ji šátek z hlavy, rozpletla cop a odstranila všechny uzly, aby na sobě neměla nic svázaného, co by vedlo k nepravděpodobnému, těžkému porodu (ČIŽMÁŘ 1964, 180). Porodní báby měly od roku 1884 nařízeno nosit 100 gramů krystalizované kyseliny karbolové, 50 gramů karbolového oleje, 25 gramů skořicové tinktury a 25 gramů Hoffmanského líhu (KUSÝ 1884, 76). Velmi pravděpodobně se porodní báby působící v horských oblastech nedostaly ke všem nařízeným léčivům.

Rodičkám nebyl dopřán odpočinek v závěru těhotenství (FOHLEROVÁ 2014, 8) a nebylo dodržováno celé šestinedělí. Dle vzpomínek valašské porodní báby se šestinedělí dodržovalo zpravidla týden, maximálně však tři týdny, což byl ovšem jen čas od porodu, kdy mohla žena opět k úvodu do kostela. Prakticky to neznamenal, že by čerstvá matka trávila toto období v posteli, neboť měla na starost hospodářství, zvířata a starší děti. Minimálně musela druhý den po porodu vstát a jít obstarat dobytek (TÁBOŘSKÝ 1928, 75).²¹ Na tento problém chtěl upozornit i Čeněk Kramoliš. Jednu z povídek v díle *Obrázky z Valašska* nazval, *Co uzdravilo a usmrtilo kútnicu*, kde ve smyšleném příběhu popisuje ženu krátce po porodu, která onemocněla horečkou poté, co se snažila odchytil uprchlou krávu. „*Vidíte, vidíte, dyž vy nedáte na sebja pozor. Šak sem vás napomínala hned' po křtu, abyste sa opatrovala, lebo dokel je žena v kútě, pořád má jednu nohu v hrobje: a vy ste na mú řeč nedbala, domlouvavla ji kmotra (...)* Žena v kútě nesmí chodiť z hlavú nezavinutú ani ven před chalupu, ne tak až takový kus, jak ona byla.“ (KRAMOLIŠ 1898, 122) Pro vesnické ženy na Valašsku byl velmi důležitý křesťanský úvod do kostela po porodu, ale také dodržování nejrůznějších zvyklostí. Jak je patrné i v citaci, ženy věřily, že je úvod v kostele uchrání před smrtí, která v šestinedělí hrozila. Jako léčebné metody porodní báby autor uvádí kořalku povařenou se skořicí a cukrem a hlemýžďí sádlo, namísto zavolání lékaře (KRAMOLIŠ 1898, 127).

Čeněk Kramoliš výše zmiňovaný příběh zasadil do malé obce Vigantice, kde se ale dle analýz objevil případ horečky omladnic jen vzácně. Od roku 1796 do roku 1905 zde zemřelo po porodu devět žen a jen v pěti případech můžeme s jistotou říct, že příčinou úmrtí byla horečka omladnic či sněť. Autor však ve svých spisech vycházel ze skutečných poměrů, jaké panovaly právě na Rožnovsku a chtěl upozornit na fakt, že stále v léčení převládala spíše víra v lidové prostředky a pověry nežli v lékařské techniky. Na závěr povídky totiž poznamenal: „*Kolik již lidí zemřelo od nerozumného ošetřování a pověřivého léčení? Příběh ten budiž výstrahou!*“ (KRAMOLIŠ 1898, 133)

Na Valašsku bylo zvykem, pokud žena zemřela před úvodem, že ji kněz uvede ještě před pohřbem: „*Babka podrží totiž dítě na rukou a kněz, chodě kolem rakve nebožky, modlí se a vykropuje. Jestliže by se tak nestalo, chodila by nebožka jako neviditelný duch, každý den vykoupat.*“ (ČIŽMÁŘ 1947, 185)

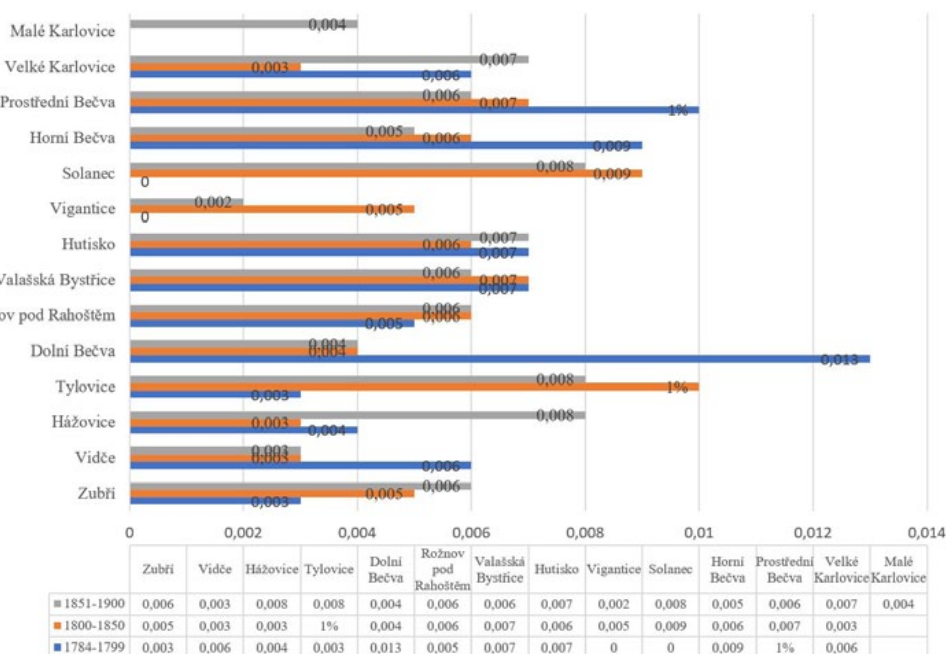
V případě obce Horní Bečva máme vcelku jasný přehled o mrtvorozených dětech. V celém 19. století se téměř 2 % dětí rodilo mrtvých. Není to jen důsledek neexistence pravidelných prohlídek v těhotenství, ale může se jednat opět o podvýživu matek či úrazy při vykonávání těžkých prací. V tomto případě ale vidíme zlepšení. Zatímco v první polovině 19. století se na Horní Bečvě rodilo mrtvých 2,5 % dětí, ve druhé polovině 19. století se narodilo mrtvých 1,7 % dětí (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2236, 2237, 2238, 2239, 2242, 2243, 2245, 2247; ZAO, Rožnov pod Radhoštěm ř. f. ú., inv. č. 2304). Faráři v hornobečevské farnosti pravděpodobně dbali na zápisy všech úmrtí, jelikož až do druhé poloviny 19. století není běžné, že by duchovní zapisovali i mrtvorozené děti.

Pokrok na konci 19. a počátku 20. století se v celém rožnovském okrese vyznačuje hlavně dostatečným množstvím zkušených porodních bab, jelikož se téměř nesečkáme s porodem, který by neprobíhal bez asistence školené pomocnice. Na rozdíl od oblasti Valašsko-Kloboucka, kde ve stejném období ženy ztratily důvěru v porodní báby, a navíc se zde až do 50. let 20. století potýkali s působením fušerek. Jednalo se především o obce Lačnov a Študlov (MÁCHOVÁ 2021).

Pokud bychom blíže analyzovali zlepšení v oblasti porodnické péče v celkovém kontextu v první a ve druhé polovině 19. století, můžeme konstatovat, že medikalizace přinášela zlepšení jen pozvolna. V Dolní Bečvě (0,4 %), v Rožnově pod Radhoštěm (0,6 %) a ve Vidči (0,3 %) zůstávala mateřská úmrtnost stejná po celé 19. století. Jak bylo zmíněno výše v Zubří a ve Velkých Karlovicích se ještě zvýšila a v ostatních obcích je viditelné jen naprosto minimální zlepšení o 0,1 %. Jak bylo výše popsáno, velkou roli hrála především pečlivost porodní báby, a to v jakém celkovém zdravotním stavu se ženy v určitém období nacházely. (Graf 1)

Působení obvodních lékařů v rožnovském okrese

Konec 19. století je obdobím, kdy byly zřizovány zdravotní obvody na Moravě. Jejich ustavení ovšem neznamenalo okamžité zaplnění místa obvodního lékaře. Dle matričních záznamů víme, že prvním obvodním lékařem (zároveň byl i městským lékařem) v rožnovském okrese byl František Koblovský, narozen 3. 3. 1835 v Hradci Králové. S rodinou obýval dům č. p. 181 v Rožnově pod Radhoštěm (MZA, fond OÚ Valašské Meziříčí, sčítací operáty Rožnov pod Radhoštěm z roku 1890, s. 60). Roku 1895 asistoval u těžkého porodu ženy obuvníka Jana Vaníčka na Horní Bečvě (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2245).

Graf 1: Porovnání mateřské úmrtnosti v jednotlivých obcích a městech rožnovského soudního okresu v letech 1784–1900

Od roku 1892 byl vyslán konkurz na zaplnění místa obvodního lékaře na Hutisku, který by pod sebou sdružoval obce Hutisko, Horní a Prostřední Bečva, Vigantice a Solanec. Lékaři bylo nabídnuto služné ve výši 1000 zl. ročně (Časopis lékařů českých 1892, 675). Pro porovnání, porodní bába Marie Ondruchová na Horní Bečvě se roku 1890 upsala místu obecní báby za přislíbenou částku 100 zl. ročně, které se obec navíc zdráhala vyplatit v plné výši (Valašské muzeum v přírodě (dále VMP), pozůstalost Marie Ondruchové, dopis Marie Ondruchové představenstvu Horní Bečvy, Horní Bečva 29.4.1909, inv. č. A 48242.). Lékař tedy pobíral desetkrát vyšší částku než porodní bába působící prakticky na stejném, ne-li větším území. Místo obvodního lékaře se sídlem na Hutisku bylo obsazeno roku 1895 MUDr. Rudolfem Peschlem z Písku. Když odcházel ze svého dosavadního působiště redaktor Píseckých listů poznamenal: „V p. MUDr. Peschlovi ztrácí město naše vzácného příznivce, léčil zdejší chudé nemocné zdarma a získal si tím nemalých zásluh.“ (Písecké listy 1895, 4) Rudolf Peschl dle záznamů pomáhal u porodů, i když se většinou specializoval na plicní choroby, které byly na Valašsku velmi rozšířené. Byl také zastáncem očkovaní a přidal svůj podpis na petici proti pokusům na zvířatech. Lékař Peschl si doma zřídil lékárnou, jelikož druhá nejbližší sídlila v Rožnově pod Radhoštěm. Od místních občanů pro potřeby zásobování lékáren nakupoval léčebné byliny.²²

Jarmila Glazarová ve své práci popsala jeden z dramatických porodů v obci Bílá, ke kterému byla sice zavolána porodní bába Anna Ondryášová z Prostřední Bečvy, ale rodička potřebovala lékařský zákrok. Obec Bílá se již nenacházela v rožnovském okrese, ale pokud nebylo možné zavolat lékaře z Frýdlantu či slovenského Makova,

obyvatelé se obraceli na lékaře v Hutisku nebo později na Horní Bečvě. Co se týče porodů v obci Bílá, rodičky neměly k dispozici porodní bábu, a proto v nouzi volali porodní bábu z Frýdlantu, Ostravice či právě z Horní a Prostřední Bečvy. Jinak se zde porody odbývaly jen za přítomnosti příbuzných či zkušených sousedek, a to i na počátku 20. století.

Spisovatelka Jarmila Glazarová nám zanechala jedinečné svědectví, v jakém stavu se nacházelo zdravotnictví v některých částech Moravy ještě ve 30. a 40. letech 20. století. Porod, který je popisován Glazarovou, se odehrál v zimě, kdy bylo ještě obtížnější zdolávat vzdálenosti mezi jednotlivými usedlostmi a obcemi. Dovolat se lékařské pomoci bylo takřka nemožné, pokud obvodní lékař nesídlil přímo v dané obci. „Po ranním rozbřesku chvátá Ondryáška ve stopách poslových, ale nohy ji váznou v hlubokých trychtýřích jeho šlépějí (...) Tři hodiny na Hlavatou. Dvě hodiny na Třeštík. Poledne. (...) Rodička leží už v mrákotách, nekřičí už, a zdá se, že modravý sníh smrti uléhá na její vyhublou tvář.“ (GLAZAROVÁ 1964, 17) V tomto případě rodička trpěla šedesát hodin, než ji donesli do horské osady Hlavatá, kde „aspoň dojde snad churavý, otlýl lékař z Hutiska.“ (GLAZAROVÁ 1964, 17) Řeč byla právě o MUDr. Rudofu Peschlovi, který musel zdolat nejméně třináct kilometrů. Podle Vojtěcha Bajera a jeho rozhovorů s pamětníky byl opravdu Rudolf Peschl silné postavy a těžko se pohyboval, proto také nejčastěji jezdil v kočáře a v zimě se k pacientům dopravoval na saních. Nicméně ordinoval až do své smrti roku 1947 (BAJER 2017, 9).

Na Horní Bečvě si obecní představenstvo uvědomovalo, že okolní paseky jsou natolik velkým územím, že lékař na Hutisku nemůže pomoci všem nemocným, a hlavně rodícím ženám, které v případě nutnosti potřebují lékařskou pomoc v co nejkratší době. Obecní zastupitelstvo v Horní Bečvě začalo usilovat o zřízení nového zdravotního obvodu, který by zahrnoval také Prostřední Bečvu. Zdravotní výbor pro obec Horní Bečva nechal vypsát konkurz na obvodního lékaře až roku 1919. Lékař měl dostat slušné 3000 K ročně, byt, palivo k topení a také možnost držení lékárny. Nakonec obvod zahrnoval jen obec Horní Bečva, ale lékař mohl působit také v okolních obcích. Jednalo se tedy o obec s 3400 obyvateli na rozloze 42 km² (Časopis lékařů českých 1919, 108). Místo obvodního lékaře nakonec získal MUDr. Stanislav Přecechtěl z Přerovska. Dne 19. 6. 1919 se přestěhoval na Horní Bečvu a začal ihned ordinovat. Nakonec se ujal také funkce ohledávající mrtvol. Jeho obvod patřil sice k nejmenším, ale zato k nejnáročnějším, co se terénu a dostupnosti týče (MALINA 2019, 10–11).

Ani s rostoucím počtem lékařů se situace v chudších oblastech rožnovského okresu nijak dramaticky neměnila. Ani po první světové válce nebylo k porodům na Valašsku běžné volat lékaře. Určit, jak často docházelo k účasti lékaře u porodů, je značně problematické. Někteří faráři zapisovali jak porodní bábu, tak i lékaře, nebylo to však pravidlem. V tomto případě jsou významným pramenem již zmiňované porodní deníky Marie Ondruchové. Ty se nám dochovaly útržkovitě od roku 1904 do roku 1938 (VMP, pozůstalost Marie Ondruchové, inv. č. A 48208–A 48230). Máme tedy vcelku dobrý přehled o množství lékařských zásahů. V případě Horní Bečvy farář zapsal za více než sto let dva případy, kdy u porodu asistoval lékař. První případ, z roku 1895, byl zmíněn výše a druhým je porod Marie Minarčíkové, kdy byl přivolán MUDr. Rudolf Peschl z Hutiska (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2245). Již zákon z roku 1884 nařizoval v jakém případě má porodní bába volat lékaře. Z matrik i z porodních

deníků lze vyčíst, že ne ve všech případech se tak dělo. Nejčastější důvod k volání lékaře na Valašsku byla příčná poloha dítěte nebo úzká pánev rodičky, když bylo třeba navrtat hlavičku dítěte, tak aby prošla porodními cestami.²³ Pokud se zaměříme na zápisy v porodních denících Marie Ondruchové z období let 1901–1938, z nichž se zachovalo celkem 846 zápisů o porodech, zjistíme, že byl lékař volán celkem osmkrát, tedy v necelém jednom procentu případů. Většinou šlo o příčné polohy dítěte, přirostlé anebo včestné placenty. Jednalo se tedy o porody, které vyžadovaly nasazení kleští či chirurgický zásah k odejmutí placenty. Komplikací, ke kterým měl být dle zákona zavolán lékař, bylo v porodních denících celkem 65, což činí 7,7 % (Valašské muzeum v přírodě, pozůstalost Marie Ondruchové, inv. č. A 48208–A 48230). V naprosté většině těchto případů zemřelo dítě, ale podařilo se zachránit téměř všechny rodičky s výjimkou dvou žen. Pokud porovnáme počty lékařských zásahů ve stejném časovém období například v Kožlanech, kde působila porodní bába Anna Hůlková, zjistíme, že pokrok v medikalizaci porodnictví v Čechách a v periferních oblastech Moravy nelze srovnat. Milena Lenderová zjistila, že „mezi 7. květnem 1922 a 23. únorem 1923 byl volán (lékař) pětkrát (z 32 porodů)“ (LENDEROVÁ 2019, 281) a počet lékařských zákroků se poté ještě zvyšoval (LENDEROVÁ 2019, 281). Na Horní Bečvě se od roku 1929 neobjevuje v porodních denících případ, kdy by byl volán lékař. Deníkové záznamy sice nejsou kompletní, ale i tak nám podávají zajímavý přehled o úspěšnosti medikalizace porodnictví na Valašsku.

Lidé se v těchto chudých oblastech pravděpodobně zdráhali navštívit či zavolat lékaře, proto všeobecně vyhledávali rady u místních porodních bab, o čemž také svědčí krátká zpráva v *Časopisu lékařů českých*: „Dr. Peschl v Hutisku sděluje, že opětně udáno bylo léčebné hudaření porodní báby u soudu.“ (Věstník: příloha Časopisu lékařů českých 1900, 296) Nejen, že lidé neměli k lékaři důvěru, ale museli mu za cestu za pacientem také zaplatit, kromě toho měli lidé nedůvěru také v očkování, které MUDr. Peschl hojně propagoval (GLAZAROVÁ 1964, 159).

Ve 20. letech působil v Rožnově pod Radhoštěm jako městský lékař MUDr. Břetislav Novotný, který byl zmíněn již v první kapitole. Ten si sám uvědomoval, že podmínky pro zdravý porod nejsou v rožnovském okrese stále vyhovující, na druhou stranu se zlepšila výživa dětí, které byly vesměs kojeny a nebyly přikrmovány nevhodnými doplňky.

Porodnictví na počátku 20. století ve vybraných oblastech rožnovského okresu

Podle Mileny Lenderové se od konce 19. století nijak zásadně organizace porodnictví neměnila, a to až téměř do třicátých let 20. století (LENDEROVÁ 2019, 57). Až do roku 1928 neexistoval žádný nový zákon, který by upravoval povinnosti žen pomáhajícím u porodů v nově vzniklé republice. Nakonec byla „pomocná praxe porodnická“ ošetřena zákonem č. 200 z 9. listopadu 1928. Nově byly ženy disponující diplomem nazvány porodními asistentkami. Jejich vzdělání nesmělo být kratší než deset měsíců (LENDEROVÁ 2006, 227–242).

Jak bude níže patrné na počátku 20. století začalo docházet ke zlepšování péče o rodičku, ale dětská úmrtnost zůstávala téměř nezměněná.

Na Horní Bečvě i nadále působila obecní porodní bába Marie Ondruchová a s ní další tři zkoušené porodní báby, což jen dokazuje, že o tuto profesi začal být od konce 19. století mezi ženami velký zájem. Marie Ondruchová byla jako obecní porodní

bába ta, která chodila k největšímu počtu porodů a další tři si musely rozdělit ty zbývající, což jim v žádném případě nemohlo stačit k uživení. Od roku 1901 do roku 1918 je již ale viditelné zlepšení v oblasti mateřské úmrtnosti, která na Horní Bečvě činila jen 0,3 %. Celkově zemřelo sedm žen. U pěti je uvedeno pouze, že zemřela u porodu a u dvou dalších pravděpodobně plicní onemocnění vyvolalo porod a následně zemřely (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2245, 2247, 13240). V Prostřední Bečvě zemřelo 0,4 % žen ve stejném období. Jedná se o pět žen. Ve třech případech se jednalo o zánět pobřišnice, v jednom případě o komplikaci placenta praevia a následné vykrvácení a v posledním případě je zapsáno „zvrhování těhotných nevyléčitelné.“ Tato žena porodila dvojčata v 6. měsíci těhotenství (ZAO, Hutisko ř. f. ú., inv. č. 13061, 13063). V Zubří také zemřelo 0,4 % žen (ZAO, Zubří ř. f. ú., inv. č. 8787, 13145, 13242).²⁴ V Dolní Bečvě v tomto období zemřely čtyři ženy. Jedna zemřela na vykrvácení, druhá na srdeční selhání při porodu a pravděpodobně dvě na zánět pobřišnice (ZAO, Dolní Bečva ř. f. ú., inv. č. 2234, 8784, 13154). Největší pokrok je viditelný ve Velkých Karlovicích, kde od roku 1901 do konce první světové války zemřely jen dvě ženy, a to na rupturu dělohy a na preeklampsii. Nicméně ještě v letech 1924 a 1925 zde zemřely dvě ženy na horečku omladnic a jedna při pokusu o extrakci plodu (ZAO, Velké Karlovice ř. f. ú., inv. č. 8798, 2483, 11976). Je tedy jasné, že minimálně do konce první světové války nebyl pokrok v oblasti porodnictví na Rožnovsku příliš zřetelný.

Jediná onemocnění, která v odlehlých valašských samotách až do první světové války téměř nenacházíme, jsou ta pohlavně přenosná (NOVOTNÝ 1922, 18). V Prostřední Bečvě se přece jen na počátku 20. století vyskytlo vcelku velké množství případů onemocnění syfilidou. Od roku 1901 do roku 1914 zemřelo každý rok jedno až dvě děti na syfilis, který na ně v těhotenství přenesla matka. Děti nakažené tímto onemocněním se rodily předčasně, mrtvé či umíraly ve velmi krátkém intervalu od porodu.²⁵ Jedinou zemřelou dospělou osobou na toto onemocnění byla roku 1902 devěťadvacetiletá vdova Františka Janíčková, jejíž manžel zemřel o rok dříve na břišní tyfus. Dá se jen těžko usuzovat, odkud se nemoc rozšířila. V případě syfilidy může trvat roky, než dojde k úmrtí (ZAO, Prostřední Bečva ř. f. ú., inv. č. 13063).

V době, kdy působily v Horní a Prostřední Bečvě porodní báby Marie Ondruchová a Anna Ondryášová, zvaná Ondryáška, se zde usadila také spisovatelka Jarmila Glazarová (v letech 1939–1941), která následně ve své etnografické práci vylíčila život obyvatel beskydských hor od kolébky až k hrobu (FORST 1985, 802–803). Také díky ní se zachovaly příběhy obyčejných žen, které trpěly těžkou prací, neustálými porody a nedostupností lékařské péče až do druhé světové války. Anna Ondryášová (obr. 1 a 2) začala působit jako porodní bába v Prostřední Bečvě v roce 1913, poté co absolvovala babický kurz v Uherském Hradišti.²⁶ Byla tedy služebně mladší než Marie Ondruchová z Horní Bečvy.

Až do 30. let 20. století není patrná jakákoli regulace porodnosti. Konkrétně pak na Horní Bečvě bylo běžné, že žena porodila za život i více než deset dětí, což nám potvrzují zápisy v porodních denících Marie Ondruchové, ale i spisovatelka Jarmila Glazarová: „Hluboko v Beskydech, na horských stráních, rodí se kamení a děti ve stejné hojnosti. Kamení vyplouvá ve věčných vlnách z nepřeborné hlubiny země. A z mateřských klínů přichází do kolébek, za pec i na polštáře z ovesných plev na podlaze rádká dětí, každé chalupě určená: osm, deset, i víc, a ještě více. Nejvíc u Kysučana

Obr. 3: Porodní bába Anna Ondryášová alias Ondryáška (uprostřed) s rodinou (neznámý rok).
Zdroj: Soukromý archiv paní Boženy Ondryášové.

Obr. 4: Porodní bába Anna Ondryášová (druhá zprava) v kroji (neznámý rok).
Zdroj: Soukromý archiv paní Boženy Ondryášové.

na Horní Bečvě: osmnáct.“ (GLAZAROVÁ 1964, 12) Dle analýz můžeme usuzovat, že začalo ubývat úmrtí žen, ale ještě ve 40. letech 20. století byl velmi špatný zdravotní stav dětí, protože „beskydské děti se rodí ze zemdlených a udržených matek, které si po celý život jen odříkají: nejen maso a máslo, ale i chléb. O nemluvnátka pečují čtyři až pětiletí mudrcové. (...) Pracují těžce od nejútlejších let. (...) Pasou krávy, moknou a mrznou v nepohodách drsných vysokých poloh. Chodí do školy nekonečné vzdálenosti za vánic a dešťů.“ (GLAZAROVÁ 1964, 27) Roku 1936 byla na Rožnovsku nejvyšší kojenecká úmrtnost na Valašsku, činila 17,3 % (Naše Valašsko 1948, 96). Na Horní Bečvě téhož roku zemřelo 47 lidí a z toho bylo 23 kojenců do jednoho roku a ještě dalších pět dětí zemřelo do deseti let (ZAO, Horní Bečva, ř. f. ú., inv. č. 13240). Proto byly postupně zřizovány dětské poradny v zaostalejších obcích na Rožnovsku a Vsetínsku. Následkem toho se kojenecká úmrtnost v těchto oblastech snížila, ale zůstávala vysoká v oblasti Valašských Klobouk, kde, jak už bylo zmíněno, až do 50. let přetrvávala pověřčivost a nedůvěra k medikalizačním zásahům státu (Naše Valašsko 1948, 96).

Dětská úmrtnost se sice nepodařila zcela minimalizovat až do období plošného očkování dětí, naopak mateřská úmrtnost byla již koncem 20. let ojedinělá. Vzhledem k nedostupnosti některých matrik musíme vycházet z omezených zdrojů. Na Horní Bečvě od roku 1919 do roku 1940 zemřely již jen tři ženy, z nichž jedna byla hospitalizována ve vsetínské nemocnici kvůli mimoděložnímu těhotenství. Pořád se jedná o výjimku. Lidé na Rožnovsku, respektive po celém Valašsku, neměli k nemocničnímu prostředí důvěru a raději zůstávali doma, aby případně zemřeli ve známém prostředí.

I nadále se objevovaly jiné nemoci spojené s rozmnožovacím ústrojím žen. Dne 6. 1. 1925 na Horní Bečvě onemocněla a zemřela manželka dělníka Františka Janíčková zánětem levého vaječníku a pobříšnice. Nebo například v roce 1931 zemřela vdova Veronika Vašutová na rakovinu dělohy. Bylo jí 48 let (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 13240).

Možný a jediný zaznamenaný případ pokusu o potrat se objevil na Horní Bečvě v roce 1930, kdy těhotná dvacetiletá svobodná dcera Jiřího Holčáka požila jed a následkem toho zemřela. Je možné, že si chtěla přivodit potrat nebo spáchat sebevraždu (ZAO, Horní Bečva ř. f. ú., inv. č. 13240). Právě případy potratů se v takovýchto oblastech vyskytují jen velice vzácně. Nejen, že by ostatní ženy pojal rychlé podezření, ale pravděpodobně měly svobodné matky ve vesnickém prostředí lepší zázemí nežli ve velkých městech, kde byly do jisté míry závislé na své soběstačnosti.

Díky porodním deníkům Marie Ondruchové máme také přehled o množství komplikací při porodech, které musely porodní báby překonávat. Nejvíce se jednalo o složité porodní polohy, vcestné a přirostlé placenty, předčasné porody apod.

Závěr

Oblast Rožnovska se řadí k nejzaostalejším oblastem českých zemí, a to zejména kvůli složitosti terénu, chudobě, pověřčivosti a nízké sociální mobilitě obyvatelstva v obcích kolem Rožnova pod Radhoštěm. Z výzkumu vyplývá, že na Rožnovsku se dlouhou dobu nedařilo minimalizovat případy úmrtí žen po porodu, i když zkoušených porodních bab bylo v této oblasti dostatečné množství. S jistotou se dá říci, že lze spatřovat pokrok v některých obcích od konce 18. století, kdy umíralo více žen, nežli tomu bylo v 19. a na počátku 20. století (Horní, Prostřední a Dolní Bečva). Cel-

kově ve všech sledovaných obcích a městech tvořila mateřská úmrtnost na konci 18. století a po celé 19. století v průměru 0,6 %, což zahrnuje přesně 506 zemřelých žen při porodu nebo v šestinedělí. U 36 % těchto žen je dle zápisu v matrice jisté, že zemřely na horečku omladnic. Další případy pak tvoří dlouhotrvající porody, krvácení, preeklampsie, komplikace po potratu aj. Největší část ale tvoří případy, kdy je v matrice uvedeno pouze *těžký porod*. Z analýz vyplývá, že nařízení vydávaná státem měla jen minimální vliv na zlepšení porodnické péče v horských a podhorských oblastech. Záleželo především na samotné porodní bábě, která v dané obci působila, na zdravotním stavu žen v jednotlivých obdobích a hustotě zalidnění. Na základě těchto kritérií byla mateřská úmrtnost velmi proměnlivá. Kojenecká úmrtnost pak byla dána především výskytem epidemií infekčních chorob. Nejčastěji neštovic či spalniček. Častou příčinou úmrtí novorozenců a kojenců byla také nesprávná výživa.

Od konce 19. století v oblasti Rožnovska začalo přibývat i ordinujících lékařů. Nadále se však nedařilo pověřivý vesnický lid přesvědčit, aby důvěřovali lékařům, a ne oblíbeným léčitelům, zařikávačům a bylinkářům (božcům a bohyním). Do jisté míry se oblíbeným stal obvodní lékař na Hutisku Rudolf Peschl, který se specializoval na léčbu plicních onemocnění, převážně tuberkulózy. I k němu však mnozí chovali nedůvěru kvůli pokrokovým názorům, zejména na očkování dětí proti neštovicím. K porodům byli lékaři voláni jen velmi sporadicky a o transportu ženy do vsetínské nemocnice kvůli gynekologickým potížím máme doklad až z roku 1936. Většina prostého obyvatelstva dávala přednost smrti v domácím prostředí.

Pokroky v oblasti porodnictví byly více zřetelné až po první světové válce. Například v obcích Horní a Prostřední Bečva a Zubří ještě v letech 1901–1918 tvořila mateřská úmrtnost 0,3 %. Nadále však zůstávala problémem vysoká kojenecká úmrtnost, která na Rožnovsku patřila k nejvyšším z celého etnografického regionu Valašsko. Vysokou úmrtnost měla na svědomí jak podvýživa a těžká práce matek, tak i samotných dětí. Od druhé poloviny třicátých let 20. století byly na Rožnovsku zřizovány poradny, na které se mohly rodiny obracet pro rady ohledně péče o děti. Tyto instituce pak zapříčinily pokles dětské úmrtnosti. Větší zlepšení zdravotního stavu dětí je viditelné až v padesátých letech 20. století.

Edice deníku porodní báby Marie Ondruchové za pololetí roku 1904²⁷

449 Aneška Manž Jana Fiuraška pod 24 lk dne 14/1 o 3 ho popoledni dne 14/1 o 10 ho večer žive podruhe Ludmila žive²⁸

49 Rozina Manž Františka Maliny domkaře 30 lk dne 17/1 o 3 hod popoledni mrtve děvče o 8 ho večer snura předpad²⁹

163 Rozina Manž Cirylla Děckého čtvrt pasek 26 lk dne 25/1 o 4 h popoledni dne 25/1 o 11 hod vnoci Pavel zah třet³⁰

155 Jozefa Manž Cirylla Kantora pul pasek 25 let kat dne 2/2 o 1 hod vnoci dne 2/2 o 10 ho večer Marie čtvrte zahlav³¹

341 Mariana Manž Jana Ondrucha čtvrt pasek 41 lk dne 19/2 o 3 hod popoledni dne 19/2 o 8 ho večer František žive silne zahlav³²

406 Celestyna Manž Františka Cabaka domkaře lk dne 7/3 o 8 večer dne 7/3 o 2 hod vnoci Františka žive druhé zahlav³³

392 Rozina Manž Jana Vašuta domkaře 42 lk dne 9/3 o 5 ho. Večer dne 9/3 o 1 hod vnoci žive František³⁴

174 Aneška Manž Michala Kysučana čtvrt pasek 28 lk dne 11/3 o 1 hod vnoci dne 11/3 o 6 hod rano Františka třetí žive zahlavim³⁵

42 Františka Manž Jana Maliny podru 32 lk dne 12/3 o 1 hod vnoci dne 12/3 o 12 hod vnoci Jozef první žive zahlavim³⁶

166 Barbora Manž Jozefa Blinky domkař 30 lk dne 14/3 o 3 h ráno dne 14/3 o 6 hod rano podruhe František zahlavim slabe³⁷

92 Jozefa Manž Jana Chovančika podruha 25 lk dne 22/3 o 4 ho rano dne 22/3 o 11 ho rano silne Anna podruhe zahlavim žive³⁸

356 Františka Manž Jozefa Mynarčika dom 22 lk dne 8/4 o 2 ho po dne 8/4 o 11 hod vnoci první Marie zahlavim slabe Marie³⁹

142 Johana Manž Jana Vaňka domkaře 35 lk dne 9/4 o 8 ho večer dne 10/4 ho rano třetí Karel slabe zahlavim žadne žadne⁴⁰

126 Marie Manž Jana Kantora podruha 37 lk dne 18/4 o 3 ho rano dne 18/4 o 10 ho večer Alojzie zahlavim žadne silne⁴¹

40 Aneška Manželka Jozefa Ondrucha pasekače 20 lk dne 14/4 o 3 ho popoled dne 15/4 o 4 ho rano Jan silne zahl žive žadne⁴²

129 Mariana Paprskář svobodna fabryk 28 lk dne 22/4 o 9 ho večer dne 23/4 o 2 ho popoled žive Karel zahlavim první⁴³

180 Veronyka Manž Jana Krumpocha domkaře 30 lk dne 23/4 o 9 ho večer dne 24/4 o 10 hod rano Jiří žive silne žadne⁴⁴

398 Marie Manž Jignace Cverny podruha 25 lk dne 25/4 o 10 ho rano dne 25/4 o 3 ho popoled Františka žive silne žadne⁴⁵

305 Marie Manž Jana Tomše 43 lk domkař dne 27/4 o 11 ho v poledne dne 27/4 o 2 ho popoledni žive silne Anna silne žadne⁴⁶

416 Rozina Manž Františka Veseleho čtvrt pasekaře 30 lk dne 28/4 o 3 ho popoledni dne 29/4 o 9 ho rano mrtvoroze⁴⁷

177 Marie Manž Jozef Slaviny podruha 30 lk dne 25/4 o 1 hod vnoc dne 25/4 o 6 hod ráno Karel žive osme⁴⁸

107 Františka Manž Jozefa Vašuta čtvrt pasek lk dne 2/5 o 12 hod vpoledne dne 2/5 o 4 ho popledni Emilie žive silne sedme⁴⁹

278 Anna Man Jana Macečka domkaře 27 lk dne 3/5 o 3 hod ráno dne 3/5 o 6 ho rano žive silne žádnými Metod čtvrt⁵⁰

20 Apolena Koniček svobodna služka 38 lk Jan žive silne⁵¹

223 Marie Manž Arnošta Červeného čtvrt pasekaře 27 lk dne 22/5 o 6 hod rano dne 22/6 o 3 ho popoledni Stanislav žive silne potřetí⁵²

169 Ana Manž Jana Krenka domkaře 37 lk dne 30/5 o 8 ho rano dne 30/5 ho popo Jan a Cyrill po sedme vsedmem žadne⁵³

276 Rozina Manž Františka Kantora podruha 26 lk dne 30/5 o 4 ho večer dne 30/5 o 10 ho večer Emilie potřeti vdesatem zahlavim⁵⁴

118 Aneška Vaškova svobodna 32 lk dne 31/5 o 1 ho popo dne 1/6 o 6 ho rano po-druhe⁵⁵

329 Anna Manž Františka Holčaka domkaře 37 lk dne 2/6 o 1 ho popoledni po seste Františka vdesatem zah⁵⁶

199 Anna Manž Jozefa Ondrucha pul pasekaře 27 lk dne 3/6 o 6 ho večer dne 3/6 o 10 ho večer Jan žive silne po pate zahlavim⁵⁷

300 Celestyna Manž Alojze Kubaně domk 39 lk dne 10/6 o 1 hod vnoci dne 10/6 o 10 ho rano Jarolim žive zahlavim devate⁵⁸

182 Amalie Manž Jana Maliny čtvrt pas 28 lk dne 17/6 o 12 ho vpoledne dne 17/6 o 5 ho večer Marie zah pate žadne⁵⁹

364 Rozina Manž Jozefa Kubaně hostinskeho 23 lk dne ¾ dne ¾ o 8 ho rano Amalie vdesat třeti žive silne⁶⁰

Poznámky:

¹ Článek vznikl za podpory grantu 2021/7/SGS s názvem Edice deníků porodní báby Marie Ondruchové z Horní Bečvy.

² Stanislav Vomela mluvil o velké spotřebě alkoholu na Valašsku jako o „kořalečném moru.“ VOMELA, S.: K problémům sanace Valaška. Hygiena 2, 11. 1929, č. 10, 419.

³ Jarmila Glazarová popsala bylináře, který sídlil v Kněhyních. Byl známý i na Slovensku a získal přezdívkou „slovenský pábníček.“

⁴ Je paradoxní, že v okolí Rožnova p. Radhoštěm tvořila tuberkulóza primární příčinu úmrtí, vzhledem k tomu, že lázně v Rožnově sloužily k léčbě tohoto onemocnění.

⁵ Včetně mrtvorozených dětí.

⁶ V Zubří 0,3 %, v Házovicích 0,4 %, ve Vidči 0,6 %, v Tylovicích 0,3 %, v Rožnově 0,5 %, v Hutisku 0,7 %, ve Velkých Karlovicích 0,6 %.

⁷ V úmrtní matrice je uvedena jako hebamme, tedy porodní bába.

⁸ Od roku 1835 měly báby povinnost absolvovat jednosemestrální teoretický kurz s praktickým vyučováním v Olomouci. Největší dopad na zkvalitnění péče měl pravděpodobně až zemský zdravotní zákon vydaný pro Moravu roku 1884.

⁹ Zemřely pouze dvě ženy z celkového počtu 1499 porodů, nicméně jedna z nich, Kateřina Malinová, zemřela dva měsíce po porodu na slabost, což nemusí souviset jen s porodem, ale s celkovým zdravotním stavem rodičky.

¹⁰ Ač byla oprávněna z nouze křtít umírající dítě pouze porodní bába, která měla být poučena i knězem příslušné farnosti, ve velké míře se vyskytovaly případy, kdy v případě nutnosti křtíl dítě kterýkoli přítomný člověk. ČEVELOVÁ, P. Z.: Přední její cnost musí býti mlčenlivost: Proměny vztahu a komunikace kněží a porodních bab v 19. století. Dějiny a současnost 2017, č. 10, 15.

¹¹ Také novorozenecká úmrtnost dosahovala 2,7%.

¹² Například v Olomoucké porodnici paradoxně umíralo více žen na rakovinu dělohy než na kom-

- plikace spojené s porodem. Od roku 1799 do roku 1828 tam zemřelo 20 žen na rakovinu dělohy.
- ¹³ Než sklárny převzala rodina Reichova, existovaly sklárny na Hutisku i v Karlovicích, ale bratři Reichové sklářský průmysl pozvedli na vyšší úroveň a vybudovali další továrny. MYŠKA, M. a kol. 2003: Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století. Ostrava, 373–374.
- ¹⁴ Nový Hrozenkov byl přidělen k vsetínskému okresu.
- ¹⁵ Od roku 1800 do roku 1850 se zde narodilo celkem 4017 dětí a u porodu zemřelo 19 žen a od roku 1851 do roku 1900 se narodilo 5581 dětí a zemřelo 31 žen. Celkově ve druhé polovině 19. století zemřelo na zánětlivé onemocnění celkem 18 žen z 31 zemřelých.
- ¹⁶ Autor vychází z výsledků v Anglii a Walesu.
- ¹⁷ Zemřela jen jedna žena.
- ¹⁸ Melanie Kubářnová se narodila ve Frenštátě 2. 5. 1852 do rodiny Josefa Krče, prvního pachtýře Střelnice ve Frenštátě pod Radhoštěm. První Melanin manžel byl Ferdinand Černý z Frenštátu. Dcera Laura se jim narodila 25. 3. 1875 ve Valašském Meziříčí. Na Horní Bečvě se vdala za hajného Antonína Kubáně.
- ¹⁹ Dne 28. 12. 1892 se jí narodil syn Tomáš, který padl v první světové válce. V pozůstalosti se dochoval dopis, který psal domů ještě z působiště v Hranicích a poté se dochoval dopis jeho přítele, který rodině oznamoval úmrtí Tomáše Ondrucha.
- ²⁰ Jednalo se například o heřmánek a pelyněk na bolesti břicha, šalvěj na bolest v krku atd.
- ²¹ Křesťanský úvod patřil k přechodovým rituálům, kdy se žena ocitá v nové životní fázi. Před úvodem byla žena sice nečistá, ale vážená za to, že přivedla na svět dítě. VLČKOVÁ, M. 2016: Úvod šestinedělky: Význam obřadu v lidové tradici a v liturgii církve. *Studia Ethnologica Pragensia* 2016, č. 1, 35.
- ²² Životu lékaře Rudolfa Peschla se věnoval BAJER, V. 2017: První obvodák. *Zpravodaj obce Hutisko-Solanec* 13, 1. 8. 2017, č. 8, 9.
- ²³ Dále měla porodní bába volat lékaře, pokud vypadají ručičky, nožičky nebo pupeční šňůra, pokud ustanou porodní bolesti, nejsou dostatečně rozpoznatelné ozvy dítěte, pokud se oddělila nejdříve placenta, pokud hodinu po porodu neodejde placenta, při každém poranění hráze, při předčasném porodu, při znetvořeném plodu, při vícečetných porodech nebo v případě, že zemřelo dítě. KUSÝ, E. 1884: Zákony a nařízení o zdravotní organizaci, 86–87.
- ²⁴ Jednalo se o šest žen, přičemž čtyři zemřely na zánět pobřišnice, jedna na preeklampsii a jedna na těžký porod.
- ²⁵ Dne 3. 11. 1901 se narodil mrtvý chlapec manželům Jozefu a Františce Hoferkovým, rok poté stejným rodičům zemřelo děvče ihned po narození. Dne 29. 3. 1903 zemřel po dvaadvaceti dnech nemanželský syn Františky Žitníkové. Roku 1904 se v důsledku syfilidy narodily mrtvé dvě děti. Roku 1906 se opět narodilo mrtvé dítě Františce Žitníkové a také dvojčata Františka Janíčka. Roku 1907 nastal v důsledku onemocnění potrat ve 4. měsíci těhotenství. Další dvě dvouměsíční děti zemřely v letech 1908 a 1914.
- ²⁶ Podle rozhovoru s paní Boženou Ondryášovou dne 2. 11. 2021 v Prostřední Bečvě. Manžel paní Boženy Ondryášové byl vnuk porodní báby Anny Ondryášové neboli Ondryášky. Spolu s manželkou žili s babičkou v jedné domácnosti.
- ²⁷ V roce 1904 se narodilo na Horní Bečvě celkem 146 dětí. Marie Ondruchová asistovala u 90 porodů, Melanie Kubářnová u 38 porodů, Markéta Frandlová u 16 a dva porody proběhly bez asistence. Celkem zemřelo 107 osob z nichž bylo 37 kojenců do jednoho roku, sedm novorozenců do šesti dnů od porodu a dvě děti byly mrtvorozené. V deníku je zapsáno 33 porodů a dva zápisy podle matriky chybí. Chybí 15. 1. Narozen chlapec Jiří, rodiče: Rozina nar. 20. 12. 1874 a podruh Jiří Mikulec; 25. 4. 1904

narozen Karel, rodiče: Josef Marie nar. 2. 7. 1872 a Josef Stavinoha; dítě zemřelo 11. 5. 1905. Všechny údaje byly kontrolovány v matrice narozených z let 1904–1921, která je uložena na obecním úřadě na Horní Bečvě.

- ²⁸ Zápis odpovídá, matka narozena 1880, dítě zemřelo 7. 4. 1904.
- ²⁹ Zápis odpovídá, matka narozena 22. 12. 1873.
- ³⁰ Zápis odpovídá, matka narozena 8. 5. 1879.
- ³¹ Zápis odpovídá, matka narozena 16. 9. 1878.
- ³² Zápis odpovídá, matka narozena 1. 6. 1864, dítě zemřelo 12. 4. 1904.
- ³³ Zápis odpovídá, matka narozena 29. 10. 1876, dítě zemřelo 22. 5. 1904.
- ³⁴ Zápis odpovídá, matka narozena 5. 7. 1862.
- ³⁵ Zápis odpovídá, matka narozena 18. 3. 1877.
- ³⁶ Zápis odpovídá, matka narozena 17. 1. 1871, dítě zemřelo 27. 3. 1904.
- ³⁷ Zápis odpovídá, matka narozena 3. 12. 1870, dítě zemřelo 23. 3. 1904.
- ³⁸ Zápis odpovídá, matka narozena 17. 4. 1880, dítě zemřelo 6. 8. 1905.
- ³⁹ Datum narození v matrice 9. 4. 1904, matka narozena 29. 4. 1882, dítě zemřelo 2. 1. 1937.
- ⁴⁰ Datum narození v matrice 9. 4. 1904, matka narozena 29. 11. 1868, dítě zemřelo 17. 4. 1904.
- ⁴¹ Zápis odpovídá, matka narozena 24. 4. 1868, dítě zemřelo 13. 7. 1905.
- ⁴² Zápis odpovídá, matka narozena 21. 1. 1884.
- ⁴³ Zápis odpovídá, matka svobodná nádenice narozena 2. 9. 1875, dítě zemřelo 14. 10. 1904.
- ⁴⁴ Zápis odpovídá, matka narozena 9. 2. 1873.
- ⁴⁵ Zápis odpovídá, matka narozena 1. 12. 1870, Františka oddána 3. 11. 1938 na Horní Bečvě.
- ⁴⁶ Zápis odpovídá, matka narozena 7. 9. 1862.
- ⁴⁷ Nenalezeno v matrice, může se jednat o porod v jiné obci.
- ⁴⁸ Nenalezeno v matrice.
- ⁴⁹ Zápis odpovídá, matka narozena 7. 5. 1875.
- ⁵⁰ Číslo domu neodpovídá, v matrice je uvedeno 248, matka narozena 22. 6. 1878.
- ⁵¹ Zápis odpovídá, dítě Jan nar. 1. 5. 1904, matka svobodná nádenice narozena 3. 7. 1871.
- ⁵² Zápis odpovídá, matka narozena 9. 6. 1876.
- ⁵³ Zápis odpovídá, matka narozena 22. 2. 1866, Jan zemřel 30. 5. 1904 a Cyrill 31. 5. 1904.
- ⁵⁴ Zápis odpovídá, matka narozena 24. 8. 1878.
- ⁵⁵ Nenalezeno v matrice.
- ⁵⁶ Zápis odpovídá, matka narozena 17. 5. 1876.
- ⁵⁷ Číslo domu je v matrice uvedeno 198, matka narozena 12. 1. 1875, dítě zemřelo 26. 9. 1905.
- ⁵⁸ Zápis odpovídá, matka narozena 1. 3. 1867.
- ⁵⁹ Zápis odpovídá, matka narozena 3. 2. 1876.
- ⁶⁰ Zápis odpovídá, matka narozena 28. 1. 1881.

Archivní prameny:

MZA, fond OÚ Valašské Meziříčí, sčítací operáty Rožnov pod Radhoštěm z roku 1890.

Valašské muzeum v přírodě (VMP), pozůstalost Marie Ondruchové, inv. č. A 48208-A 48230.

ZAO, Dolní Bečva římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Dolní Bečva, inv. č. 2231.

ZAO, Frenštát pod Radhoštěm, římskokat. f. ú., matrika, územní rozsah Frenštát pod Radhoštěm, inv. č. 1399.

ZAO, Horní Bečva římskokat. f. ú., matrika, územní rozsah Horní Bečva, inv. č. 2236, 2237, 2238, 2239, 2242, 2243, 2245, 2247, 13240.

ZAO, Hutisko, římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Prostřední Bečva, inv. č. 2253, 2255, 13061, 13063.

ZAO, Hutisko, římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Vigantice, inv. č. 2270, 2320,

ZAO, Nový Hrozenkov římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Nový Hrozenkov, inv. č. 2446, 2447, 2449, 2450, 2453, 2454, 2456, 2457, 2458, 2461, 2462.

ZAO, Rožnov pod Radhoštěm římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Rožnov pod Radhoštěm, inv. č. 2305, 2306, 2307, 2309, 2311, 2313.

ZAO, Rožnov pod Radhoštěm římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Tylovice, inv. č. 2310, 2318.

ZAO, Rožnov pod Radhoštěm římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Brňov, Bynina, Bystřička, Dolní Bečva, Hážovice, Horní Bečva, Hranice, Krásná, Malá Bystřice, Malá Lhota, Poličná, Rožnov pod Radhoštěm, Střítež nad Bečvou, Tylovice, Valašská Bystřice, Velká Lhota, Veselá, Vidče, Vigantice, Zašová, Zubří, inv. č. 2304.

Obecní úřad Horní Bečva, Horní Bečva římskokat. f. ú., matrika narozených 1903–1921.

ZAO, Valašská Bystřice, římskokat. f. ú. matriky, územní rozsah Valašská Bystřice, inv. č. 2325, 2326.

ZAO, Velké Karlovice římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Horní Bečva, Prostřední Bečva, Solanec pod Soláněm, inv. č. 2476.

ZAO, Velké Karlovice římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Velké Karlovice, inv. č. 2477, 2479, 2480, 2482, 2483, 8798.

ZAO, Velké Karlovice římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Horní Bečva, Prostřední Bečva, Solanec pod Soláněm, Velké Karlovice, inv. č. 2481.

ZAO, Velké Karlovice římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Horní Bečva, Prostřední Bečva, Solanec pod Soláněm, inv. č. 2476.

ZAO, Velké Karlovice, římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Malé Karlovice, inv. č. 2485, 2487.

ZAO, Vidče římskokat. f. ú., matriky, územní rozsah Vidče, inv. č. 2340, 2341, 2345, 2343, 10142.

ZAO, Zubří římskokat. f. ú. matriky, územní rozsah Zubří, inv. č. 2356, 2357, 2358, 2359, 2361, 2363, 2365, 13242, 13145.

Tištěné prameny:

BARAN, L. 1947: Příspěvky k lidovému léčení na Valašsku 1. Český lid: sborník věnovaný studiu lidu v Čechách a na Moravě 1, 13–15.

BARAN, L. 1947: Příspěvky k lidovému léčení na Valašsku 2. Český lid: sborník věnovaný studiu lidu v Čechách a na Moravě 2, 32–35.

BOUČEK, B. 1906: Úvahy a zkušenosti porodnické praktického lékaře. Časopis lékařů českých 3, 3.

Časopis lékařů českých 1892, 33.

Časopis lékařů českých 1919, 5.

Časopis porodních babiček: odborný list porodních babiček pro Moravu, Čechy a Slezsko 1907, 4.

Naše Valašsko 1948, 2.

NOVOTNÝ, B. 1922: Rok bezplatné poradny lékařské na Valašsku. Praktický lékař 1, 16.

Písecké listy: věstník z Pootaví 1895, 5.

Věstník: příloha Časopisu lékařů českých 1900, 22.

VOMELA, S. 1929: K problémům sanace Valašska. *Hygienu* 10, 419.

VOMELA, S. 1930: Čeho třeba Valašsku po stránce zdravotní. *Naše Valašsko* 1, 28.

Literatura:

BAJER, V. 2017: První obvodák. *Zpravodaj obce Hutisko-Solanec* 13, 9.

BOUČEK, B. 1923. *Zápisky praktického lékaře MUDr. Bohumila Boučka v Lázních Poděbradech 1873–1923*. Poděbrady.

ČEVELOVÁ, P. Z. 2017: Přední její cnost musí býti mlčenlivost: Proměny vztahu a komunikace kněží a porodních bab v 19. století. *Dějiny a současnost* 10, 14–16.

ČIŽMÁŘ, J. 1946: *Lidové lékařství v Československu*. Díl 2. Brno.

FOHLEROVÁ, M. 2014: Ze života žen na valašském venkově. *Rožnov pod Radhoštěm*.

FORST, V. 1985. *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, A–G*. Praha, 802–803.

HANULÍK, V. (ed.) 2018. *Porodila šťastně děvče: Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století*. Pardubice, 106–120.

KUŠÝ, E. 1884: *Zákony a nařízení o zdravotní organizaci na Moravě*. Brno.

KRAMOLIŠ, Č. 1907: *Vlastivěda moravská: Rožnovský okres*. Brno.

KRAMOLIŠ, Č. 1898: *Obrázky z Valašska*. Velké Meziříčí.

LENDEROVÁ, M. a kol. 2019: *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*. Praha.

LENDEROVÁ, M. 2006: *Porodní bába: od poslání k profesi. Věře Olivové ad honorem: sborník příspěvků k novodobým československým dějinám*. Praha, 227–242.

LOUDON, I. 2000: *The Tragedy of Childbed Fever*. Oxford.

MALINA, J. K. 2019: První obvodní lékař na Horní Bečvě 1919–1951. *Hornobečvanský zpravodaj* 6, 10–11.

MÁCHOVÁ, S. 2021: *Medikalizace porodnictví na Valašsku v 19. a na počátku 20. století*. *Acta musealia* XIX, 2021/1–2, 122–145.

MATOUŠ, V. 1887: *Moravské Valašsko*. Třebíč.

MYŠKA, M. a kol. 2003: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava, 373–374.

NAVRÁTILOVÁ, A. 1999: *Porodní babičky v Čechách a na Moravě*. *Folia ethnographica supplementum ad Acta Musei Moraviae* 3, 78–88.

NULAND, S. B. 2005: *Špinavé ruce: mikrobi, horečka omladnic a podivuhodný příběh Ignáce Semmelweisse*. Praha.

TÁBORSKÝ, F. 1928: *Rusava. Život valašské dědiny*. Olomouc.

VLČKOVÁ, M. 2016: Úvod šestinedělky: Význam obřadu v lidové tradici a v liturgii církve. *Studia Ethnologica Pragensia* 1, 27–40.

